

ŽAVINTA SIDABRAITĖ

Kristijonas Donelaitis ir Kristijonas Gotlybas Milkus: kūrėjas ir jo riteris

Straipsnis parašytas vykdant Lietuvos mokslo tarybos finansuojamą projektą „Kultūrinių idėjų transferas nacionalinio atgimimo kontekste: Prūsų Lietuvos ir Lietuvos dialogas“ (Nr. MIP-14122)

ANOTACIJA. Straipsnyje analizuojama Kristijono Donelaičio kūrybos recepcija pastutiniais dviem XVIII a. dešimtmečiais. Pirmasis Donelaičio kūrybą įvertino ir jos ištraukas 1800 m. publikavo Kristijonas Gotlybas Milkus (Christian Gottlieb Mielcke): 18 Donelaičio poemos *Metai* eilučių paskelbta jo parengtos lietuvių kalbos gramatikos poetikos skyriuje, o dvikalbiame lietuvių-vokiečių ir vokiečių-lietuvių žodyne poemos medžiaga iliustruoti kai kurių leksemų vartojimo atvejai. Pažintis su Donelaičio kūryba paskatino Milkų poetikoje suformuluoti tuo metu dar gana novatorišką mintį apie tai, kad poeziją ne tik galima, bet ir būtina kurti šnekamąja lietuvių kalba, kuri iš prigimties esanti kilni. Kristijono Donelaičio kūrybos poveikis justis paties Milkaus eilavimuose, taip pat 1800 m. išėjusiame jo parengtame pamokslų rinkinyje *Mißknygos*, ypač originaliuose Efraimo Frydricho Meisnerio (Ephraim Friedrich Meissner) pamoksluose.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: lietuvių literatūra; rankraščiai; pirmoji publikacija; poetinė tradicija; poezija; giesmė; pamokslas.

ĮŽANGA

Kristijonas Donelaitis buvo poetas, kaip sakoma, „nuo Dievo“. Nėra abejonių, kad jis mėgavosi tiek pačiu kūrybos procesu, tiek jo vaisiais. Donelaičiui buvo gerai pažįstama visa apimanti kūrybinio įkvėpimo jėga. Be kita ko, tai paliudija

ir lakštingalos epizodas „Pavasario linksmybėse“ ir bičiuliui Jonui Gotfrydui Jordanui (Johann Gottfried Jordan) lietuviškai rašytas laiškas. Pastarajame lakštingalos giesmė tampa gyvenimo nusakymo metafora. Poetas prašo adresato – „Rašyk man, kaip jūsų lakštingala dainavo šįmet!“¹, t. y. papasakok, kaip laikotės. O *Metuose* Donelaitis liudija ne tik ypatingą lakštingalos giesmės kokybę, bet ir ypatingą, tikro kūrėjo vertą, laikyseną – mokėjimą išlaukti. Kytras, t. y. gudrus, išmintingas kūrėjas elgiasi kaip lakštingala, kuri

...dar ikšiol kytriai pasislėpus,
Laukė vis, iki kožnas bus savo dainą pabaigęs.
Todėl ji paskiaus kasmets vis pradeda šūkaut
Ir nakties čėse, kad sviets jau miegt įsigūžęs,
Sau viena tamsoj budėdama garbina Dievą,
O išaušus jau, kad mes iš patalo kopam,
Kartais budina mus ir mūsų linksmina širdis. (PL 80–86)

Tikras dainius, talentingas dainius nesiplaka būrin, nečirškia kartu su visais (prieš lakštingalą *Metuose* „Dievą šlovino“ žvirbliai), jis išmintingai išlaukia momento, kai jo giesmė bus vienintelė, geriausiai girdima ir todėl įvertinama. Donelaitis akivaizdžiai prioritetą atiduoda talentingoms solo partijoms:

Tai tu tarp kitų paukštelių nei karalienė
Vis dailiaus ir šlovingiaus savo šūkteri šūtką. (PL, 111–112)

Lakštingala, *Metuose* veikianti kaip talentingo menininko metafora, paraginama:

Tikt n` užmiršk, gaidau! per daug giedodama, valgyt. (PL, 137)

Šio raginimo išskirtinumą galima suvokti tik visos poemos kontekste. Juk *Metuose* daugiau joks kitas veikėjas nėra paraginamas „daugiau valgyt“, atvirkščiai, vis primenama, kad tinka sotintis kuo kukliau, ne bėda ir pabadauti.

¹ Kristijonas Donelaitis, *Raštai*, Vilnius: Vaga, 1977, p. 272. Čia ir kitur Donelaičio kūryba cituojama iš šio leidinio, nurodant *Metų* dalies pavadinimo santrumpą ir eilutes.

Be jokios abejonės, Donelaičiui buvo gerai pažįstama aistringa tikro kūrėjo prigimtis, neretai nustumianti į antrą planą kitus gyvybinius poreikius. Poemos kompozicija liudija, kad įkvėpimo pagautas Donelaitis ne kartą iki užsimiršimo rašė ilgais vakarais, aistringai plėtodamas vieną ar kitą epizodą². Lygiai taip pat aistringai, matyt, didesnei Dievo šlovei dalytasi kūrybos vaisiais. Poezija cituota laiškuose ir skaityta per pasibuvimus draugams³, ją įtaigiai mokyti būrai⁴. Tačiau poetinė kūryba sykiu tarsi ir ne itin sureikšmin-ta. Pavyzdžiui, kaip palikimą ainiams Donelaitis suvokė materialius veiklos ženklus: perstatytą bažnyčią, kleboniją, našlių namus, įvairius prietaisus ir muzikos instrumentus, pagaliau užveistą sodą: „Aš daug valandų praleidžiu savo sode, skiepydamas, akiuodamas, sodindamas ir t. t., ir mąstau: reikia palikti ką nors ainiams.“⁵

Nežinia, ar Donelaitis rengėsi savo poeziją kada publikuoti. Georgas Chris-tophas Pisanskis (m. 1790) Prūsijos literatūros istorijoje paliko liudijimą, kad Donelaitis jau savo gyvenamuoju metu buvo ne tik žinomas kaip poetas, bet ir vertinamas kaip talentingas kūrėjas: „Kristijonas Donelaitis, Tolminkiemio pastorius, kuris 659 eilučių nerimuoto hegzametro eilėraščių, paskui išverstų į vokiečių kalbą, apdainavo keturis metų laikus, šiuo savo darbu pelnęs didelį lie-tuvių kalbos ir poezijos žinovų pritarimą.“⁶ Leonas Gineitis, apibendrindamas

² Žr. Leonas Gineitis, *Kristijonas Donelaitis ir jo epocha*, Vilnius: Vaga, 1990, p. 236. Kad *Metai* buvo rašomi kūrybinio įkvėpimo valandomis, neskubriai plėtojant vieną ar kitą epizodą, pat-virtina ir naujausi poemos kompozicijos tyrimai. Žr. Vaidas Šeferis, „Kristijono Donelaičio *Metų* kompozicijos problemos“, *Literatūra*, 54 (1), 2012, p. 39–55.

³ Leonas Gineitis, *op. cit.*, p. 234.

⁴ Apie tai, kad Donelaitis savo kūrybos ištraukas veikiausiai skaitė būrams, rašo ir Leonas Gineitis, ir Albinas Jovaišas, remdamiesi bažnyčių vizitatoriaus S. Müllerio pastabomis. Žr.: Leonas Gineitis, *op. cit.*, p. 236–237; Albinas Jovaišas, „Kristijonas Donelaitis“, in: Eugenija Ulčinė, Albinas Jovaišas, *Lietuvių literatūros istorija. XIII–XVIII amžiai*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2003, p. 437.

⁵ Kristijonas Donelaitis, *op. cit.*, p. 588.

⁶ Georgas Pisanskis, [„Trumpasis *Metų* variantas“], in: *Iš vokiškųjų raštų apie Kristijoną Donelaitį*, parengė ir išvertė Leonas Gineitis, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2002, p. 11. Orig.: „Christian Donalitus, Pfarrer in Tolminkemen, der in einem, nachher in das Deutsche übersetzten Gedichte von 659 Versen in ungereimten Hexametern, die vier Jahreszeiten besungen, hat mit dieser Arbeit bey Kennern der Litauischen Sprache und Poesie viel Beyfall gefunden.“ Georg Christoph Pisanski, *Entwurf einer preußischen Literaturgeschichte in vier Büchern*, Königsberg: Hartung, 1886, p. 663.

Ši Pisanskio žinutė skatino Gineitį daryti prielaidą, kad Donelaitis galbūt rengėsi dalį savo kūrybos publikuoti. Žr. Leonas Gineitis, *op. cit.*, Vilnius: Vaga, 1990, p. 237–238.

ši bei kitus amžininkų liudijimus, teigė, kad jau XVIII a. antrojoje pusėje „Donelaitis buvo plačiau žinomas ir apskritai kaip lietuvių raštijos atstovas, kaip lietuvių literatūrinės kalbos bei stiliaus meistras.“⁷

Šio straipsnio tikslas – pristatyti Donelaičio kūrybos recepciją Prūsų Lietuvos raštijoje iki pasirodant pirmajam Martyno Liudviko Rėzos leidimui. Tai bandymas užčiuopti nevienusyk vos vos nuspėjamą, hipotetišką Donelaičio tekstų pulsavimą Kristijono Gotlybo Milkaus XVIII–XIX amžių sąvartoje parengtuose leidiniuose.

KRISTIJONO GOTLYBO MILKAUS ASMENYBĖ IR KŪRYBINĖS AMBICIJOS

Valstybiniame Olštyno archyve aptikti dokumentai rodo, kad Tilžėje XVIII a. viduryje gyveno ir aktyviai veikė pirklių Mielcke'ių giminė, kilusi iš Pomeranijos⁸. Tilžei minint 200 miesto teisių gavimo metines šios šeimos atstovui Ernstui Jacobui Mielcke'ui buvo suteikta garbė sakyti sveikinimo kalbą visų miesto amatininkų, ypač pirklių gildijos, vardu⁹. Neatmestina, kad ir tilžiškį Petrą Gotlybą Milką (Petter Gottlieb Mielcke) su šia įtakinga šeima siejo giminystės ryšiai. Netiesiogiai tai patvirtintų ir faktas, kad visi trys Petro Gotlybo Milkaus sūnūs – Teodoras Gabrielius, Danielius Frydrichas ir Kristijonas Gotlybas – studijų Karaliaučiaus universitete metais buvo Tilžės miesto stipendininkai¹⁰.

Kristijono Gotlybo Milkaus (Christian Gottlieb Mielcke, 1733–1807) būta, matyt, itin ambicingo vyro, įžvelgusio galimybę lietuvių raštijos lauke realizuoti savo kaip mokslo vyro ambicijas. Milkaus asmenybę, atrodo, bus pažeidę

⁷ *Ibid.*, p. 239.

⁸ 1699/1 *Domänen Rent-Amt in Tilsit. Principia Regulativa. Bürger-Rolle von Jahr 1772 bis 1804.* Archiwum Państwowe w Olsztynie, Kuratorium der Albertus Universität.
1646/194 *Albertus-Universität zu Königsberg. Theologische Facultät. Vorlesungsverzeichnisse.* Archiwum Państwowe w Olsztynie, Kuratorium der Albertus Universität.
1646/802 *Albertus-Universität zu Königsberg. Rectoratsprotocollum.* Archiwum Państwowe w Olsztynie, Kuratorium der Albertus Universität.

⁹ *Von dem durch die Gnade Gottes glücklich erlebten zweyten Jubiläv, von Foundation der Königl. Stadt Tilse...*, Königsberg: Christoph Kanter, 1753.

¹⁰ Žavinta Sidabraitė, *Kristijonas Gotlybas Milkus. Gyvenimas ir literatūrinė veikla*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2006, p. 22–24.

tam tikri gyvenimo įvykiai ar ne taip, kaip jis tikėjosi, susiklosčiusios situacijos. Iš šiandien mums žinomų čia pirmiausia minėtinas taip ir negautų kunigo šventimų faktas ir kukli kantorius vieta atokioje Pilkalnio parapijoje. Visai gali būti, kad literatūrinės jėgas Milkus bandė ne tik lietuviškoje, bet ir vokiškoje raštijoje, ir galbūt pirmiausia joje, tačiau nesėkmingai. Iš likusių lietuvių kalba parašytų darbų žinome, kad Milkus atidžiai sekė vokiečių literatūros raidą, buvo išskirtinai jautrus naujų idėjų vėjams. Jis skrupulingai fiksavo ir galvon dėjosi procesus, vykusius vokiečių religinio ugdymo lauke. Tai liudija ir atkaklūs Milkaus bandymai eiliuojant lietuviškai taikyti iš vokiečių poezijos nusižiūrėtas poetikos naujoves¹¹. Deja, Milkaus atveju formos ieškojimo pastangos nekompensuoja talento stokos. Tam tikrą kūrybinį nevisavertiškumą Milkus, matyt, ir pats jautė bei skaudžiai išgyveno.

KRISTIJONAS GOTLYBAS MILKUS IR KRISTIJONO DONELAIČIO KŪRYBOS PIRMOSIOS PUBLIKACIJOS

Kaip žinoma, pirmasis Kristijono Donelaičio kūrybos ištraukas publikavo būtent Milkus.

Vargu ar kada paaiškės Pisanskio minėtų „lietuvių kalbos ir poezijos žinovų“, pripažinusių Donelaičio talentą, vardai. Tačiau tikėtina, kad garbingai, Donelaičio talentą pripažinusiai, kompanijai priklausė ir Kristijonas Gotlybas Milkus, tuo metu jau aktyviai veikęs lietuvių raštijos lauke ir garsėjęs kaip autoritetingas lietuvių kalbos mokovas. Milkui nestigo rašytinio žodžio meilės, smalsumo, dalykinio pasirengimo, filologinės nuovokos ir juo labiau darbštumo. Milkus nuolat sukosi lietuvių kultūrinio gyvenimo centre, palaikė glaudžius ryšius su jo dalyviais, buvo gerai informuotas apie vienokius ar kitokius kolegų darbus. Tad nenuostabu, kad jis netruko sužinoti ir apie talentingojo Tolminkiemio pastoriaus kūrybą, o su ja susipažinęs ir tinkamai įvertinti. Taigi Milkus ne tik buvo vienas pirmųjų lietuvių raštijos darbuotojų, suvokusių Donelaičio poetinės kūrybos vertę, bet ir pirmasis išdrįso ir turėjo galimybių pristatyti ją viešumai.

Abu Kristijono Gotlybo Milkaus parengti darbai, kuriuose skelbiama Donelaičio kūrybos dalis, išėjo Karaliaučiuje tais pačiais – 1800 m. Tai gramatika

¹¹ Plačiau žr. *Ibid.*, p. 43–73.

Anfangs=Gründe einer Littauischen Sprach=Lehre ir dvikalbis žodynas *Littauisch=deutsches und Deutsch-littauisches Wörter=Buch*. Į gramatiką įdėta poetikos skyriuje „Kurze Anleitung zur littauischen Poesie“ pirmą kartą publikuojamos eilutės iš *Metų* – 5 eilutės iš „Rudenio gėrybių“ ir 13 eilučių iš „Žiemos rūpesčių“ gamtos aprašymo su pirmuoju vertimu į vokiečių kalbą, atliktu paties Milkaus. O tais pačiais metais išėjusiame žodyne dalis leksikos iliustruota vaizdingais pasakymais, paimtais iš Donelaičio kūrybos.

Vadinasi, Kristijonas Gotlybas Milkus, rengdamas gramatiką ir žodyną, bus turėjęs Donelaičio kūrybos rankraščius¹². Gineitis monografijoje spėja, kad Donelaičio rankraščiai į Milkų šeimos rankas galėjo patekti per kaimyninę Tolminkiemii Mielkiemio parapiją, kurioje kunigavo Milkaus tėvas ir broliai. Gineitis rašo: „Apie Donelaičio ryšius su kaimyniniu Mielkiemiu neišliko jokių faktinių žinių. Tačiau ryšiai veikiausiai buvo. Čia visų pirma prisimintinas minėtas faktas, jog atokiame Pilkalnyje kantorlavęs K. Milkus XVIII a. pabaigoje turėjo *Metų* tekstus. Jeigu K. Milkus tikrai buvo Mielkiemio pastoriaus P. G. Milkaus (1736–1753) sūnus ir vėlesnių Mielkiemio pastorių T. G. Milkaus (1753–1755) ir D. F. Milkaus (1776–1788) brolis¹³, tai *Metai* į jo rankas galėjo patekti per mielkiemiškių Donelaičio kaimynus.“¹⁴ Kita vertus, galėjo būti ir taip, kad kitos kaimyninės parapijos, Valtarkiemio, kunigas ir Donelaičio bičiulis Jordanas, žinojęs ir vertinęs liuanistinę Milkaus veiklą, paskolino jam Donelaičio rankraščius.

Nežinia kodėl Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos internetiniame puslapyje, kuriame pristatomas Donelaičio rankraščių likimas, svarbus faktas apie Kristijono Gotlybo Milkaus vaidmenį, skelbiant Donelaičio kūrybą iš rankraščių, yra nutylimas¹⁵.

¹² Leonas Gineitis, *op. cit.*, p. 121–122.

¹³ Dabar nėra jokių abejonių, kad Teodoras Gabrielius ir Danielius Frydrichas buvo Kristijono Gotlybo Milkaus broliai.

¹⁴ Leonas Gineitis, *op. cit.*, p. 233–234.

¹⁵ Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos internetiniame puslapyje pateiktoje informacijoje Donelaičio rankraščių likimas, remiantis Leono Gineičio perpasakotu Rėzos liudijimu, nusakomas taip: „Po poeto mirties išlikusius jo rankraščius žmona perdavė kaimyninės Valtarkiemio (dabar Olchovatka) parapijos kunigui Johannui Gottfriedui Jordanui (1753–1822). Iš jo Donelaičio grožinius kūrinius nusirašė Gerviškėnų (dabar Prioziornojė) kunigas Johannas Friedrichas Hohlfeldtas (1763–1829). Vėliau dalis Jordano turėtų rankraščių („Pavasario linksmybės“, „Vasaros darbai“, „Tėsinys“ ir du laiškai) pateko Karaliaučiaus universiteto profesoriumi Martynui Liudvikui Rėzai, kita dalis buvo žuvusi napoleoninių karų

Nors Milkaus duotos Donelaičio kūrybos publikacijos rodo jį ilgesnį ar trumpesnį laiką disponavus visu *Metų* tekstu, tačiau vis dėlto į akis krinta šioji tokia publikuotų tekstų iš dviejų paskutinių poemos dalių persvara. Poetikoje, kaip minėta, skelbtos eilutės iš „Rudenio gėrybių“ ir „Žiemos rūpesčių“. Kaip žodyno iliustracinė medžiaga didžia dalimi pasitelkiami vaizdingi pasakymai taip pat iš jų.

Pirmojo *Metų* leidimo pratarmėje Rėza teigė, kad XIX a. pradžioje pradėjęs rinkti lietuvių liaudies dainas, iš Jordano gavo „pirmąsias dvi“ Donelaičio poemos „giesmes“¹⁶, o „Rudenio gėrybių“ ir „Žiemos rūpesčių“ dalis, rengdamas *Metų* leidimą, publikavo iš pasiskolinto Hohlfeldto nuorašo, kurį vėliau, matyt, grąžino. Vadinasi, „Rudenio gėrybių“ ir „Žiemos rūpesčių“ autografų Jordanas tuo metu jau nebeturėjo¹⁷. Taigi visai įmanoma, kad Milkus buvo paskutinis asmuo, savo rankose dar laikęs visų keturių poemos dalių autografus. Panašu, kad dėl vienokių ar kitokių priežasčių, rengiant spaudai tiek gramatiką, tiek žodyną, Milkaus po ranka turėti būtent minėti „Rudenio gėrybių“ ir „Žiemos rūpesčių“ rankraščiai. Ar tai tik nelemtas sutapimas, kad kaip tik šių dviejų dalių autografų šiandien ir pasigendama?

Galbūt Donelaičio autografai atsirastų, jei būtų aptiktas Kristijono Gotlybo Milkaus rankraščių archyvas. Juk, nors Milkus buvo vienas produktyviausių XVIII a. lietuvių rašties darbuotojų, jo parengtų leidinių rankraščiai šiandien nėra žinomi. Išimtis būtų tikrai poemos *Pilkainis* autografas, šiandien saugomas Lietuvos mokslų akademijos bibliotekoje¹⁸.

metu. Rėza pirmasis (iš Jordano rankraščių ir Hohlfeldto nuorašų) ir paskelbė Donelaičio kūrybą. Paskui Rėza turėtuosius Jordano rankraščius perdavė Karaliaučiaus slaptajam archyvui. Hohlfeldto nuorašai po jo mirties atiteko giminėms, paskui buvo perduoti iš varžytinių, kur juos įsigijo tilžietė Regina Stellbogen-Westphal, vėliau pateko į „Prūsijos“ draugijos archyvą, laikomą Karaliaučiaus karališkojo provincijos archyvo patalpose. Prieš Antrąjį pasaulinį karą išlikę Donelaičio autografai buvo saugomi Karaliaučiaus valstybinio archyvo rankraščių skyriuje, Hohlfeldto nuorašai – Karaliaučiaus universiteto bibliotekos rankraščių skyriuje. 1945 m. Lietuvos TSR mokslų akademijos ekspedicijos metu Donelaičio autografai buvo rasti Laukstyčių (Lochstedt) pilyje netoli Karaliaučiaus ir perduoti LTSR MA Centrinei bibliotekai, kiek vėliau – Lietuvių kalbos ir literatūros institutui. Visi išlikę Donelaičio rankraščiai Lietuvių literatūros ir tautosakos institute saugomi iki šiol.“
Žr. <http://www.mab.lt/Donelaitis/kuryba.html>

¹⁶ Liudvikas Rėza, [„K. Donelaitis ir jo kūryba“], *Iš vokiškųjų raštų apie Kristijoną Donelaitį*, p. 24.

¹⁷ Martynas Liudvikas Rėza liudija, kad šios dvi dalys „žuvo prancūzų kare“. Žr. *Ibid.*, p. 26.

¹⁸ Plačiau žr.: Žavinta Sidabraitė, *op. cit.*, p. 43–45; Eadem, „Kristijono Gottlybo Milkaus rankraščiai Lietuvoje“, in: *Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 17, 2004, p. 316–335.

Donelaičio citatos Milkaus poetikoje. Poetikoje Milkus, prieš pateikdamas ištraukas, taip apibūdina Donelaitį ir jo poetinę kūrybą: „Tolminkiemio klebonas Donalicijus, laisvo lietuvių valstiečio sūnus, daug nusipelnęs ir labai gabus vyras, lietuviškais hegzametrais aprašė keturis metų laikus, duodamas tauriausios išraiškos pavyzdžių, kurie išvertus, žinoma, daug nustoja. Vis dėlto kai ką iš jų įdėsiu ir išversiu, kad vokiečiai skaitytojas suprastų.“¹⁹ Šis Milkaus atsiliepimas yra antras rašytinis Donelaičio poetinio talento paliudijimas.

Patvirtindamas savo gerą literatūrinį skonį, cituoti Milkus rinkosi iš tiesų bene pačias vaizdingiausias gamtos aprašymo eilutes iš dviejų paskutinių *Metų* dalių. Tačiau, kad ir kaip Milkus vertina Donelaitį, neiškenčia jo „nepataisęs“ – tai taip būdinga savo tiesa įsitikinusiam švietėjui. Štai Milkaus pateiktas tekstas:

Ant! Saulėlė vėl nū muſ' atstodama rittaff'
ir palikuſſi mus greità Wakarop' nuſſileiddžia.
O Szeßėlei wis ilgyn kasdien iſſitieja.
Wejai ſu Sparnais pamaži jau pradeda mudraut,
ir Szillumôs Atſtankaſ iſbaidydami ſlamſczia.²⁰

Originalas:

Ant saulelė vėl nuo mūs atstodama ritas
Irgi palikusi mus greita vakarop nusileidžia.
Vei kasdien daugiausiai ji mums savo spindulį slepia,
O šešėliai vis ilgyn kasdien išsitiesia.
Vėjai su sparnais pamaži jau pradeda mūdrait
Ir šilumos atstankas išbaidydami šlamščia. (RG 1–6)

¹⁹ Kristijonas Gotlybas Milkus, „Trumpas lietuvių poezijos vadovas“, in: Idem, *Pilkainis*, parengė Liucija Citavičiūtė ir Juozas Girdzijauskas, Vilnius: Vaga, 1990, p. 204. Orig.: „Donalizius, Pfarrer in Tollminkemen, eines littauffchen Kölmers Sohn, ein Mann von ſeltenen Verdienſten und Geſchicklichkeit, hat über die vier Jahreszeiten littauffche Hexameter geſchrieben, worinn gewiß die erhabenſten Ausdrücke vorkommen, die freylich in der Ueberſetzung viel verliehren, von denen aber doch eine Probe mittheilen und ſie deutſchen Leſern zu gefallen überſetzen will.“ Christian Gottlieb Mielcke, *Anfangs=Gründe einer Littauffchen Sprach=Lehre...*, Königsberg: Hartung, 1800, p. 193.

²⁰ *Ibid.*

Kaip matome, publikuodamas pavyzdinį lietuvių poezijos kūrinį, Milkus įsikiša visai „nedaug“: pakoreguoja antrosios eilutės pirmąją daktilinę pėdą keisdamas ją įprastesniu Donelaičio hegzametru chorėju ir praleidžia galbūt pertekline laikytą eilutę.

Iš „Žiemos rūpesčių“ Milkus publikuoja atskirus gabaliukus. Jie pateikiami beveik visiškai tiksliai laikantis originalo:

Ant! Žiemôs Narfai jau wël rūftaudami gryβta
ir Sžaurys paſſiβáuβęs wël mus atlēkia gandit. –
Ant! Laukus Žēm̃ys jau taip nugādinno bārdam's,
kad ir Balos ir Klampynēs pradeda raukti' –
Kēlas, kad j̃i meginna trenkt βokinnēdami Ratai
nēy kok's Bubnas itemptas dēl Pābalio trinka,
Taip, kad Garſas jo toli Galwoj' atſilēpja. –
Tikt Dywai žurēt, kaipo barždoti Puβynai
ſu ſawo Kodais gārbannotais wiſſur paſſiſirodo,
ir nēy puderoti Ponacz̃ei ſtow iſſirēmę. –
Bet ir Kérplēbos ir j̃u Kelmai iſſigāſta,
kad ſmarkus Žēm̃ys ſawo Duples pradeda juddit,
ir beſijodam's nēy ſu Sētais dulkinna Sniegā.²¹

Šioje citatoje Milkus iš Donelaičio teksto išima iš viso 35 eilutes (ilgi brūkšniai eilučių pabaigoje žymi praleistas vietas). Kai šaltinis turtingas, galima būti išrankiam! Tiesa, ir šioje Milkaus citatoje yra įsivėlęs vienas netikslumas: Milkaus gramatikoje 11 citatos eilutėje išspausdinta „iſſigāſta“, o Hohlfeldto nuoraše ir juo sekusiuose spausdintuose leidimuose – „nūsīgāsta“ (ŽR 46).

Šį keitimą būtų galima laikyti tiesiog perrašant įsivėlusiu netikslumu, nes Milkus, atrodo, vienodai pripažino abi formas: jo žodyne randame formas su abiem priešdėliais – ir „Iſſigāſtu“ ir „Nuſigāſtu“²². Bet galbūt šiuo atveju Milkus tiksliai perrašė formą iš Donelaičio rankraščio originalo, o netikslus buvo Hohlfeldtas? Kol neturime „Rudenio gėrybių“ ir „Žiemos rūpesčių“ rankraščių originalų, klausimas lieka hipotetinis.

²¹ *Ibid.*, p. 194–195.

²² Christian Gottlieb Mielcke, *Littauifch=deutſches und Deutſch-littauifches Wörter=Buch...*, Königsberg: Im Druck und Verlag der Hartungſchen Hofbuch druckerey, 1800, p. 72.

Žodyne Donelaičio kūryba pasitelkiama, kaip minėta, norint iliustruoti vienos ar kitos leksemos vartojimą. Tokiais atvejais Donelaičio frazė daugiau ar mažiau yra keičiama, performuojama, šaltinis nenurodomas. Vis dėlto dviem atvejais Milkus nurodo, kad frazė paimta iš Donelaičio poemos. Pirmusyk nuoroda į Donelaičio poemą pateikiama iliustruojant veiksmažodį „Iþklėfstiju“: „Eikþ, Szauri baiþus, iþklėfstyk Nugarą Bloznû, (Wilkû), kad gloda jû butu – komm graufamer Nordwind, ftåube, blaþe den Schelmen (den Wölfen) den Rücken voll, daß Jie nicht mehr feyn. Donal. In den Jahres=zeiten“ (pabraukta cituojant – Ž. S.)²³. Kitusyk – iliustruojant leksemą „Rabbata“: „Aþ kaip Naujok’s, wißþa Kaimynû Rabbátą ir jû Klastą bey Szelmyftą dar ne pažyftu – ich kenne als ein Anfänger noch nicht alles lüderliche Leben²⁴, Betrûgerey und Schelmerey meiner Nachbarn. Donal, in den Jahreszeiten, im Herbst“ (pabraukta cituojant)²⁵.

Milkaus nuoroda, be kita ko, parodo, jog tuo metu, kai jis rengė žodyną, t. y. paskutiniais dviem XVIII a. dešimtmečiais, Donelaičio kūrinys jau buvo suvokiamas kaip visuma ir turėjo neoficialų apibendrintą pavadinimą – *Metų laikai* (*die Jahreszeiten*). Pavadinimas atitinka iki Antrojo pasaulinio karo dviejų poemos dalių – „Pavasario linksmybių“ ir „Vasaros darbų“ – Donelaičio autografų, saugotų Karaliaučiaus valstybinio archyvo rankraščių skyriuje, pavadinimą: „Donalitiūs. Die Jahreszeiten. Gedicht. Originalhandschrift“²⁶. Tikėtina, kad apibendrintas Donelaičio keturių dalių poemos pavadinimas *Die Jahreszeiten* nusistovėjo jau po Donelaičio mirties, rankraščiams pradėjus cirkuliuoti lietuvių raštijos lauke. Taigi Rėzos suteiktas bendras visų keturių dalių pavadinimas *Metai* (*Das Jahr*) buvo kūrybingas, lietuvių kalbos sinonimikos galimybių pasufleruotas jau nusistovėjusios vartosenos pervardijimas. Rankraščių istorija parodo, kad Nesselmannas, priekaištaudamas Rėzai dėl „nepagrįsto rankraščių“ keturių idilių susiejimo antrašte *Metai*, buvo teišus tik iš dalies²⁷.

²³ *Ibid.*, p. 122.

²⁴ Donelaičio leksikos tyrinėtojas Jonas Kabelka šį slavizmą verčia tiesiog „elgesys“. Jonas Kabelka, *Kristijono Donelaičio raštų leksika*, Vilnius: Mintis, 1964, p. 192.

²⁵ Christian Gottlieb Mielcke, *Littauifsch=deutßches und Deutßch-littauifches Wörter=Buch...*, p. 215–216.

²⁶ Leonas Gineitis, „[vadas“, in: Kristijonas Donelaitis, *Raštai*, p. 16.

²⁷ [Georg Heinrich Ferdinand Nesselmann,] „Vorrede“, in: [Georg Heinrich Ferdinand Nesselmann,] *Christian Donalitiūs Littauifche Dichtungen*, Königsberg: Verlag von Hübner & Matz, 1869, p. IV.

Be šių dviejų tiesioginių sudarytojo nuorodų, kaip minėta, aiškių Donelaičio kūrybos citatų dvikalbiame Milkaus žodyne yra žymiai daugiau.

Donelaičio kūrybos poveikis. Manytina, jog būtent pažintis su Donelaičio kūryba paskatino Milkų poetikos skyriuje suformuluoti to meto lietuvių raštijos kontekste gana novatorišką mintį apie tai, kad poeziją ne tik galima, bet ir būtina kurti šnekamąja lietuvių kalba, taip išnaudojant didžiausią jos privalumą: „...jis [poetas] turi mokėti rašyti taip aiškiai, kad suprastų ir paprasčiausias lietuvius. Šiuo atžvilgiu lietuvių kalba daug pranašesnė už kitas. Net ir kilniausi posakiai paprastam žmogui būna suprantami, kadangi jie paimti iš kalbos, kuri kasdien skamba jo lūpose.“²⁸ Milkaus poetikoje išdėstyta nuostata apie liaudies kalbos kilnumą atitiko Europoje įsigalinčio romantizmo idėjas.

Būdamas nuovokus filologas, Milkus, be abejo, jautė tuometinių (ir savų) eiliavimų lietuvių kalba statiškumą, raiškos sunkumą. Atogrąža į dinamišką, frazeologizmų turtingą šnekamąją kalbą iš tiesų galėjo tapti tinkama išeitimi.

Milkus ne tik suformulavo atogrąžos į lietuvių šnekamąją kalbą teorines nuostatas, bet ir pats stengėsi jas realizuoti kūryboje – poemoje *Pilkainis* ir Christiano Fiurchtegoto Gelerto (Christian Fürchtegott Gellert) pasakėčios „Der Drescher“ vertime. Čia matyti kone didvyriškos jo pastangos pasitelkti kuo daugiau liaudies kalbos frazeologijos, vartoti kuo daugiau išraiškingų veiksmažodžių. Kiek menčiau tai justsi originalių ir verstinių giesmių tekstuose. Tačiau ir juose matyti kryptinga Milkaus pastanga artėti prie šnekamosios lietuvių kalbos. Vienu tokiu sėkmės atveju būtų galima laikyti Johanno Andreaso Cramerio giesmės „Kommt, kommt den Herrn“ vertimą:

Saulė jam lėpjant šwiecža,
Wandū aukštyn į Debbęsis
jam fákant isfįkéczia
ir dryba po Padangėmis,
Szis Wiešpats dūda gráuči,

²⁸ Kristijonas Gotlybas Milkus, „Trumpas lietuvių poezijos vadovas“, in: Idem, *Pilkainis*, p. 204. Orig.: „...muß er [der Dichter] doch jederzeit so deutlich zu schreiben wissen, daß ihn auch der geringste Littauer versteht. In diesem Fall hat die littauiſche Sprache von andern einen großen Vorzug. Auch die erhabenſten Ausdrücke ſind dem gemeinen Mann verſtändlich, weil ſie eben aus der Sprache genommen ſind, die er täglich im Munde führet.“ Christian Gottlieb Mielcke, *Anfangs=Gründe einer Littauiſchen Sprach=Lehre...*, p. 193.

tai Jurės užti tur,
 žaibais pagąwęs šauti,
 tai drėba Swiet's wiffur,
 jis jūs taip gal nušūfti,
 jóg Kalnus uždegga,
 o wél Wėjams dūd púfti,
 tai isfigaidrinna.²⁹

Šiuo giesmės vertimu Milkus tarsi patvirtina donelaitiškosios tradicijos vaisingumą. Tačiau apskritai tenka pripažinti, jog Milkus poetiniu talentu nė iš tolo neprilygo Donelaičiui, kad ir kiek dėjo pastangų.

Donelaičio tradicijos tąsa prozoje. Lietuvių raštijos darbuotojų ratelyje cirkuliavę Donelaičio rankraščiai veikė ne tiktai poetinę, bet ir prozos kalbą.

Tais pačiais 1800 m. išėjo dar vienas Milkaus parengtas veikalas – pamokslų rinkinys *Mišknygos*. Juozas Girdzijauskas yra pažymėjęs, kad „[s]amprotavimai apie žmogų ir pasaulį, apie žmonių tarpusavio santykius, apie luomų pareigas čia [postilėje] ne vienu atveju nukreipia mūsų mintį ir į K. Donelaičio *Metus*. *Mišknygos* vertingos taip pat dėl savo kalbinių bei stilistinių ypatybių.“³⁰

Milkaus parengta postilė buvo gerokai sutrumpintas Dolcingo pastoriaus Johanno Gottlobo Heymo (1738–1788) pamokslų rinkinio vertimas. Šiandien Heymo darbai yra palyginti menkai žinomi ne tik Lietuvoje, bet ir Vokietijoje. Tačiau XVIII a. antrosios pusės Prūsijoje Heymas buvo vienas populiariausių pamokslų rinkinių, skirtų valstiečiams, autorių. Minėtu laikotarpiu buvo išspausdinti bent trys Heymo postilių variantai, iš kurių populiariausias, sulaukęs net šešių kartotinių „pagerintų“ ir „papildytų“ leidimų, tapo rinkinys pavadinimu *Vollständige Sammlung von Predigten für christliche Landleute*

²⁹ [Christian Gottlieb Mielcke,] *Sėnos ir naujos krikščioniškos Giesmės...*, Karaláuczuje: Knygdrukownej' Lebrekto Eringo, 1806, p. 501.

Orig.: „Er will, und Sonnen flammen; / Auch drängt das Waffer, wenn er spricht, / In Wolken sich zusammen, / Und ihre Schläuche reißen nicht. / Er ruft den Ungewittern; / Das Meer wird ungeftüm; / Des Himmels Säulen zittern; Die Erde bebt vor ihm. / Er will und Blitze zünden / Gebürg an; fie vergehn; / Er spricht und ruft den Winden: / Schnell wird fein Himmel schön.“ Johann Andreas von Cramer, *Neue geistliche Oden und Lieder*, Lübeck: Ben Christian Gottfried Donalitus, 1775, p. 83.

³⁰ Juozas Girdzijauskas, „Kristijonas Gotlybas Milkus“, in: Kristijonas Gotlybas Milkus, *Pilkainis*, p. 24–25.

über alle Sonn- und Festtagevangelia des ganzen Jahrs. Šios redakcijos Heymo postilė dar buvo keletą kartų perleista ir po autoriaus mirties – 1789, 1792, 1796 m.

Nacionalinėje Bavarijos bibliotekoje Miunchene (*Bayerische Staatsbibliothek München*) aptikus didžiąją dalį Heymo postilių leidimų, autorei pavyko nustatyti iki tol nežinotą Milkaus vertimo šaltinį. Nustatyta, kad Milkus ir jo bendradarbiai vertė būtent iš paskutinės Heymo postilės redakcijos. Iš viso šiame Heymo rinkinyje yra 87 pamokslai: 78 pamokslai sudaro pagrindinį teksto korpusą, 9 pamokslai įdėti vadinamojoje priedo (*Anhang*) dalyje. Lietuviškas postilės variantas yra gerokai trumpesnis. Milkus prakalboje nurodo, kad kai kurių pamokslų ar tam tikrų jų vietų nevertė ir paaiškina jų atsisakymo motyvus:

...kadangi kai kas [Heymo] buvo išdėstyta per plačiai, daug kas lietuviams nesuvalkiama, o kai ko glaustumo dėlei buvo visai atsisakyta, tai jau vien dėl tų priežasčių vertimas yra šiek tiek trumpesnis už vokišką originalą. [...] Kai kurios istorijos ir pasakojimai, kurie buvo pateikti labai glaustai, sąmoningai praleisti, nes veikiausiai neduoda deramos naudos. [...] Juk mūsų lietuviai per pamokslą neįpratę klausytis tokių pranešimų. Jie veikiau keltų pasipiktinimą negu stiprintų pamaldumą.³¹

Milkaus parengto pamokslų rinkinio pagrindinę dalį sudaro 67, o priedą – dar penki pamokslai, iš viso – 72 pamokslai. Iš Heymo rinkinio praleista 17 pamokslų, tačiau lietuviškas rinkinys papildytas dviem Efraimo Frydricho Meisnerio (1731–1815) pamokslais. Tai prakalboje, minėdamas talkininkus, atskleidžia pats Milkus: „... turiu su pagarba paminėti ir poną kunigą Meisnerį iš Širvintų, kuris man uoliai talkininkavo ir ne tik išvertė 10 pamoks-

³¹ Kristijonas Gotlybas Milkus, „Pratarmė“, in: Idem, *Pilkainis* p. 122. Orig.: „Da indeßſen manches ſehr weitläufig vorgetragen, vieles den Begriffen der Litauer nicht angemelſſen, manches auch als ganz entbehrlich bey der vorgeſetzten Kürze anzufehen war; ſo iſt die Ueberſetzung ſchon aus dieſem Grunde etwas kürzer als das deutſche Predigt= Buch gemacht worden. [...] Einige Hiſtorien und Erzählungen, die freylich nur ſparſam vorkommen, ſind mit Bedacht ganz weggelaſſen worden, weil ſie vielleicht nicht den gehörigen Nutzen haben möchten. [...] Denn unfere Littauer ſind an ſolche Vorträge in Predigten nicht gewohnt. Sie möchten ihnen vielleicht eher zum Anſtoß, als zur Erbauung gereichen.“ Christian Gottlieb Mielcke, „Vorrede“, in: *Miſſknygos, kurroſa wiſſos Ewangēlios per cėlą Mėtą iſguldytos...*, Karaliaučius: Heringo ir Haberlando spaustuvė, 1800, p. V–VI.

lų, bet ir pats porą parengė.³² Nustačius vertimo šaltinį tapo aiškūs ir du originalūs Meisnerio pamokslai. Tai 17 ir 32 rinkinio pamokslai: „Nedéldienoj` žeptuagėjime. Ką žmogus darryti tur, jeib dangiškus Lobjus apturētu“ (p. 119–127) ir „Dienoje Maldū ir Priffiwertimo. Meilingą Aprupinimą Die-wo, kaip macnų Paráginnimą širdingay Diwop` priffiwerfti“ (p. 253–260).

Meisnerio pamokslai pasižymi gyva, vaizdinga lietuvių kalba. Kaip ir prieš tai minėtuose Milkaus kūrybos pavyzdžiuose, čia į akis pirmiausia krinta su- maniai vartojamų išraiškingų veiksmazodinių formų, ypač dalyvinių, gausa:

Ir prie jufū Szirdžiū, mano Mylimi! Diwus ju šittū meilingū Wadinnimū tužgėna (123)³³;

Szirdis [...] ju Krupfterrėjimu pradžugs (p. 255);

jis tojau paffiškubinno (p. 123);

didelę Malonę, Palaimą ir Išganimą Diwus žmogui, ji šawęšpi šaukdam's, pažadda (p. 124);

štiprinkitės ju Diwuo žodžiū, ir dušaukit Pagalbôs šawo Išganytojo... (p. 127);

O annamė Amžė jo tėwišką Lofką apštingiaufey ištiršim, jey kaip jo miėli Waikai ikki Smertiės paffielgę bušim (p. 125);

Grieks butu turrejės jį wissisz kay isz Proto iszwesti... (p. 258)

Nėra abejonių, kad Meisneris buvo susipažinęs su bene svarbiausio vokiečių klasicizmo estetikos teoretiko Johano Christofo Gotšedo (Johann Christoph Gottsched) retorikos veikalu, kuriame pabrėžiama, jog pamokslas paklūsta tiems patiems iškalbos dėsniams kaip ir bet kuris kitas literatūros žanras. Ta- čiau dėl pamokslo paskirties aiškinti Dievo žodį ir mokyti žmones čia ypač svarbus raiškos įtaigumas. Anot Gotšedo, pamokslas pasieks mokslo neraga- vusio klausytojo širdį, jei pamokslininkas, paisydamas iškalbos meno taisyklių, kurs turtingą ir jaudinantį vaizdą³⁴. Gotšedas, remdamasis Martynu Liuteriu

³² *Ibid.*, p. vi, orig.: „Endlich muß ich auch rühmlichft des Herrn Pfarrer Meißner von Schirwindt gedenken, der mir in dieser Arbeit sehr behülflich gewesen, indem er nicht allein 10 Predigten übertzt, sondern auch ein Paar selbstn ausgearbeitet.“

³³ Čia ir toliau *Mišknygos* cituojamos iš nurodyto leidimo, skliausteliuose nurodant puslapį.

³⁴ Johann Christoph Gottsched, *Ausführliche Redekunst, Nach Anleitung der alten Griechen und Römer, wie auch der neuern Ausländer; Geistlichen und weltlichen Rednern zu gut, in zween Theilen verfasst und mit Exempeln erläutert*, Leipzig: Bey Bernhard Christoph Breitkopf, 1736, p. 523–530.

(Martin Luther, 1483–1546), akcentavo pamokslui būtiną paprastumą. Liuteris kalbėjo: „Visi pamokslininkai turi įprasti sakyti pamokslus neįmantraudami ir paprastai, neužmiršdami, kad kalba jauniems nenuovokiems žmonėms, kaimiečiams...[...]. Sakyti pamokslą paprastai – didis menas.“³⁵ Meisnerio pamokslai remiasi valstietiška adresato patirtimi, juose vengiama įmantrių žodžių, sąvokų, painių aiškinimų. Tačiau frazės ar ištisi teminiai teksto gabaliukai dėliojami su tikro retoriko išmone: kuriama mintį ryškinanti sakinio ritmika, gausiai naudojami retoriniai kreipiniai, sušukimai, pakartojimai ir pan. Pvz.,

Jus Tėwai! jus jaučiat, kaip drutay Szirdis gero Tewo, prie sawo dar silpno Kudikio lenkias.“ (p. 255);

Žinnodami, kad Grieks prigimtaffis wiſſados muſije paſſiliekt, mes kas Dien' ant ſawo Szirdiės budėti, wiſſus piktus Uſſigeidimmus nurámditi, wiſſŭ ſwietiſkŭ Daiktŭ uſſiginti, ir patogey, teiſey ir nobaſnay paſſielgti, ir paſſiporcewoti turrim, kad tikkri butumbim Meilėje, ir áugtumbim wiſſŭſe Dallykŭſe tamme, kurs Galwà yra, Kriſtus. Rods, mano Mylimi! Þittas Darbas ne eſti lengwas. Žmogus kuniſkŭs bey ſwietiſkŭs Linkſmybės paſſiprátinnės, jŭs ne be Skaudėjimo paſſigenda. Skau-du jiam ſawo Kunà kryſawoti, ſu wiſſais Geiduleis ir Uſſigeidimmais. Sunku jiam yr', Apjokà Waikŭ ſo Swieto kéſti, kurri jis, jŭ Draugyſtėje buwęs, ir dabbar nŭ jŭ atſiſkirdams, iſwėngti ne gál. (p.357–358)

Meisnerio pamoksluose randame vietų, vaizdžiai sakant, liudijančių aiškią idėjinę „kraujo giminystę“ su Donelaičio kūryba. Tokia yra Dievo visa apimančio rūpinimosi šiuo pasauliu ir žmogumi tema:

Per Diewo Aprupinnimą mes wiſlab tai iſmánom, kà Ponas Diewas, wiſſus Reikalus ſawo Sutwérimu žinnąs, jau iſ pirm pagatawijęs eſti, jeib wiſlab, ko jie ant ſawo Iſlaikimmo priwálo, raſtu, ir iſlikti gallētu. Szittà Aprupinnimą Diewo koſnas protingas Žmogus numanyti gal, [...] ſu ſawo Iſminczè, bille tiktay ant to dabbojia, kà jis ſu ſawo Akkimis máto ir ſu ſawo Umais jaučzia. Mato jis, kaip Szillumà Sàulės, kurri kaip wienà taip ir kittà Métà wiſſŭ tà patì Kélà laiko, bey Lytus Žémę waiſingà daro, taip kad koſnas Grúdas dygti, ſállóti, žydėti ir Waiſu

³⁵ Martynas Liuteris, *Užstalės pokalbiai*, iš vokiečių k. vertė Jurgis Kunčinas, Vilnius: Alma littera, 2003, p. 341.

nešti gal. Mato, kad kožnas, taip diddis, taip mažáuſas Sutwerimas, wós tiktay paſtojęs, tojaus be jokôs Prócês, ſawo jau gatawą Pennukſlą randa, ir potam ſawo Mierą pilnay priaugęs, kožnas ſawo jiam pritinkantį Péną piggey ſuſſijėbkoti gal. O kad ūmogus, ſio Swieto Sutwërimus apdumodams, toláuſ ant ſawês patiês žur, tai jis Diëwo, Lóſkôs pilną Aprupinnimą jũ áiſkiaus numanyti gallês. Jáucziaſ ſawę wyráuſią tarp wiſſû kittû régimû Sutwërimû éſanti, néſa jis wiens iſ Kuno bey Duſiôs ſudët's Iſminti tur, kurrè wiſſûs kittûs, kaczeig toli ſylingeſnus, po ſawo Macè pawerſti gal. Diëws wiſſus ūmogui ant Naudôs yra léidęs, néſa kitti jiam ant Iſlaikimmo, kitti jiam ant Pagálbôs, ir tám ſlužijia, kad jũ linkſmjáuſ ir jũ patogiáuſ ſimme Swietè gywénti gallétu. Ney jokio Dáikto ant Iſlaikimo reikalingo ūmogus ne ſtokojia, néſa ūmè yra pilná Gerybês Pono Diëwo... (p. 254)

Tikt iſbéjè iſ ſawo Nammû, apžwalgykit ſawo Laukus bey ſawo Sodus, tai mattyſit kaip ſlowingay Diëws Weidą ūmèſ atnaujinna. Ŵurèkit, kaip ūmè, kurri per ūiemą užrakinta buwo, wiſſoki apſtingą Waiſu iſ ſawo Sterblês iſwáro; kaip jiji ſawo Skarbus ūmogui ant Naudôs pagatawijia; kaip Loſkà bey Meilè Diëwo wiſſû Sutwërimû Tëwo, iſ kožno ūelmens, iſ kožno Diego, iſ kožno ſprogſtanczio Pumpurrèlo, mums ſlowingay i Akkis ſwieczia, ir mums ſawo Czèſû apſtingą Laimą pažadà. (p. 259)

Meisnerio pamoksle plëtojamą mintį apie Dievo palaiminimo bûtinybę visiems žmogaus pradėjimams ir darbams su Donelaičio kūryba sieja ne tik idėjinė, bet ir stilistinė, leksinė bendrystė:

Kožnas ūmogus pats ſuſſipranta, kad jis Lobjus, ant ſawo Iſlaikymo reikalingus, be Pagálbôs Diëwo, ne gal paſſirupinti, norint kažin kaip procewotus. [...] Ką maczijia Gaſpadorui, kaczeig jis ſawo Lauką gerráuſey itaiſytu: jey Diëws tikkrû Czèſu Lytu bei Pagádą ne dūs; menką Naudą wiſſos ſawo Prócês ſulauks. O jey ir laimus Métai užtinka, tikt ir tadda ne kožnas pralóbtì gallês, néſa tankiey tuleropos Iſkádos randafi, kurros jo Lobì gaiſinna, taipo kad niekû Budù ne gal paſſigriebti, bet wiſſ' wargingas paſſiliekti. Jeygi, kaip mes wiſſi iſſipažinti turrim, be Diëwo ūegnonês wiſſas muſû Rupeſtis dël muſû kúniſko Iſlaikimo noproſnas yr' ... (p. 258)³⁶

³⁶ Donelaitis Selmo lūpomis ſià nuostatą taip iſſako: „Bet be tavęs, tu dangiſkasis mūsų tètuti, / Nieks negal mums tekt, ką miela vasara žada. / Ką mums mačys priprovos, ką mūsų

Temine ir stilistine paralele su Kristijono Donelaičio „Pasaka apie šūdvalį“ dvelkia Meisnerio ištarmės apie nuodėmės ir tikėjimo nesuderinamumą, išraiškingumu bei poveikio jėga beveik prilygstanti Donelaičiui:

Žmogus noprošnay į Bažnyčią bey prie Dievo Stalo eina, nopróšnay Maldū bey Giefmjū Knygas į Rankas imma, jey jis nū to wišfo atštojęs, dar wišf' šawo Griekūšse pirmuttinoše pašfiliekt. (p. 257)³⁷

Taigi manytina, kad Donelaičio rankraščius skaitė, jo kūryba žavėjosi ir buvo jos veikiamas ne tik Kristijonas Gotlybas Milkus, bet ir originalių lietuviškų pamokslų autorius Efraimas Frydrichas Meisneris.

Donelaičio žemiškai kelionei einant į pabaigą lietuvių raštijoje jau buvo prasidėję labai audringi procesai, nulėmę XVIII–XIX amžių sąvartoje matytą lietuviškų raštų leidybos pliūpsnį. Lietuvių raštijos darbuotojai jauste jautė ore tvyrojusią būtinybę moderninti lietuvišką raštiją vokiečių literatūros pavyzdžiu. Tačiau tuo metu Vakaruose įsigalinti optimizmo persmelkta racionalistinė pasaulėjauta labai sunkiai skynėsi kelią nepakeliamą darbų ir nepriteklių našta velkančio, nuo dvaro pono visiškai priklausomo, rezignuoti linkusio lietuivio baudžiauninko sąmonėje. Tokia padėtis negalėjo neveikti rašančių Prūsų Lietuvos inteligentų, kurie taip pat blaškėsi ieškodami naujų raiškos būdų.

Kaip žinoma, į lietuvių raštijos atnaujinimo procesą įsijungti buvo kviečiamas ir tuomet jau kaip talentingas kūrėjas gerai žinomas Donelaitis: Gotfrydas Ostermejeris (Gottfried Ostermeyer) kvietė Donelaitį prisijungti prie naujo lietuviško giesmyno leidybos, tačiau gavo neigiamą atsakymą³⁸. Pačioje 1780 m. pabaigoje išleistas Ostermejerio pagal racionalizmo reikalavimus

trūseliai? / Ar kad sėtuves ir naujus noragus nusipirkę / Art išsitrauksim ir grūdėlius kaip reik pasisėsime, / Vislab bus niekai, ką veiksime argi pradėsime, / Kad žegnojanti rankelė tavo negelbės.“ (ŽR 666–672)

³⁷ Palyginkime su Donelaičio pasakėčia: „Vogdams, atimdams, klastuodams šelmis vis būsi. / Tau niekados visi negelbės poteriai tavo, / Kad ir klūpodams, rankas susiėmęs, skaitysi. / Juk žinai, kad dviem negali paslūžyti ponam. / Dviem keliu vienąkart nei raitis, nei pėsčias keliauji, / Taip negali dvigubai ir keikt, ir giesmes giedoti. / Tai ben kartą pamesk tokį netikusį būdą.“ (PŠ 42–48)

³⁸ Gotfrydas Ostermejeris, „Pirmoji lietuviškų giesmynų istorija“, in: Gotfrydas Ostermejeris, *Rinktiniai raštai*, parengė ir išvertė Liucija Citavičiūtė, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996, p. 384.

perredaguotas lietuviškas giesmynas sukėlė tikrą audrą. Kilo įnirtinga diskusija, kaip galima ir reikia rengti lietuviškus giesmynus. Svarbiausi polemikos oponentai buvo Ostermejeris ir Milkus. Į jų diskusiją netiesiogiai buvo įtrauktas ir Donelaitis. Milkus, norėdamas parodyti, kad Ostermejeris ne tik pakankamai nemoka lietuvių kalbos, bet ir nėra linkęs atsižvelgti į išmanančių žmonių naudingus patarimus, „Kukliame atsakyme“ prisimena nesklاندumus, kilusius 1775 m. išėjus Ostermejerio parengtai agendai. Čia Milkus pavadina Donelaitį „tikrai lietuvių kilmės kunigu“, kurio nuomone, lietuvių kalbos klausimais nedera abejoti³⁹.

IŠVADOS

Kristijonas Gotlybas Milkus tapo pirmuoju lietuvių raštijos darbuotoju, kuris ne tik suprato ir įvertino Kristijono Donelaičio talentą, bet ir ėmėsi jo kūrybos ištraukas publikuoti.

Olštyno valstybiniame archyve aptikti dokumentai rodo XVIII amžiuje Tilžėje gyvenus pirklių Mielcke'ių giminę, kilusią iš Pomeranijos. Amžiaus viduryje ši giminė buvo viena įtakingiausių Tilžės mieste. Todėl nenuostabu, kad visi trys Petro Gotlybo Milkaus, matyt, susijusio su įtakinga pirklių šeima giminystės ryšiais, sūnūs – Teodoras Gabrieličius, Danielius Frydrichas ir Kristijonas Gotlybas – studijų Karaliaučiaus universitete metais buvo Tilžės miesto stipendininkai.

Tiksliai nežinoma, kaip Donelaičio rankraščiai galėjo patekti į Kristijono Gotlybo Milkaus rankas. Galbūt rankraščius jis gavo per kaimyninėje Tolminkiemii Mielkiemio parapijoje 1776–1788 m. kunigavusį brolių Danielių Frydrichą Milkų, galbūt iš mielkiemiškių žinojo apie Donelaitį ir jo kūrybą, o rankraščius rengdamas savo leidinius skolinosi iš Donelaičio bičiulio Valtarkiemio kunigo Jono Gotfrydo Jordano.

Abu Kristijono Gotlybo Milkaus parengti darbai, kuriuose skelbiama Donelaičio kūrybos dalis, išėjo Karaliaučiuje tais pačiais – 1800 m. Tai gramatika *Anfangs=Gründe einer Littauischen Sprach=Lehre* ir *Littauisch=deutsches und Deutsch-littauisches Wörter=Buch*. Gramatikoje įdėtame poetikos skyriuje

³⁹ Kristijonas Gotlybas Milkus, „Kuklus atsakymas“, in: Idem, *Pilkainis*, p. 253–254.

Milkus publikuoja 18 eilučių iš „Rudenio gėrybių“ bei „Žiemos rūpesčių“ ir pristato Donelaičių kaip talentingą kūrėją.

Žodyne Donelaičio poema gana plačiai panaudojama kaip leksemų vartosenos iliustracijų šaltinis. Tiesa, Milkus tik du kartus nurodo pavyzdžių kiltį, tačiau viena iš nuorodų atskleidžia, kad Donelaičio poema, dar plisdama tik rankraščiais, jau buvo suvokiama kaip visuma ir turėjo bendrą neoficialų pavadinimą *Metų laikai* (*die Jahres=zeiten*).

Milkaus publikuotos Donelaičio kūrybos ištraukos didžiąja dalimi paimtos iš dviejų poemos dalių – „Rudenio gėrybių“ ir „Žiemos rūpesčių“. Tai yra iš tų dalių, kurių rankraščiai, šiandien laikomi dingusiais. Taigi Kristijonas Gotlybas Milkus veikiausiai buvo paskutinysis, laikęs savo rankose visas keturias Donelaičio poemos rankraščio dalis.

Manytina, jog būtent pažintis su Donelaičio kūryba paskatino Milkų poetikos skyriuje suformuluoti tuo metu dar gana novatorišką mintį apie tai, kad poeziją ne tik galima, bet ir būtina kurti šnekamąja lietuvių kalba, kuri iš prigimties esanti kilni. Šis Milkaus teigtas poezijos lietuvių kalba gaivinimo planas atitiko beužgimstančio romantizmo tendencijas. Donelaičio pavyzdžiu, sėkmingiau ar ne taip sėkmingai, Milkus stengėsi sekti ir savo poetinėje kūryboje – poemoje *Pilkainis*, giesmėse, vertimuose.

Milkaus parengtas ir 1800 m. išleistas pamokslų rinkinys *Miβknygos* pratęsė lietuvių raštijos grėžimosi į šnekamąją kalbą linkmę. Nėra abejonių, kad Donelaičio kūryba buvo gerai žinoma ne tik pačiam *Miβknygų* rengėjui Kristijonui Gotlybui Milkui, bet ir jo talkininkui Širvintų kunigui Efraimui Frydrichui Meisneriui. Nustačius postilės vertimo šaltinį – Johano Gotlobo Heymo pamokslų rinkinio *Vollständige Sammlung von Predigten* paskutiniąją redakciją, buvo nustatyti lietuviškame rinkinyje įdėti du originalūs Meisnerio pamokslai. Šiuose pamoksluose galima išvelgti aiškią idėjinę bei poetinę stilistinę Donelaičio kūrybos įtaką.

Taigi Donelaičio kūryba buvo žinoma ir Prūsų Lietuvos raštijos darbuotojų imta naudoti dar XVIII a. pabaigoje, iš rankraščių. Galima teigti, kad būtent plačiai rankraščiuose pasklidusi ir gana gerai žinoma Donelaičio kūryba kėlė kūrybos lietuvių kalba kokybės kartelę, o Donelaičio kaip lietuvių kalbos žinovo ir talentingo kūrėjo autoritetas tapo viena svariausių paskatų lietuviškos raštijos darbuotojams gręžtis į šnekamąją kalbą.

Rankraščiai:

- 1646/194 *Albertus-Universität zu Königsberg. Theologische Facultät. Vorlesungsverzeichnisse. Archivum Państwowe w Olsztynie, Kuratorium der Albertus Universität.*
- 1646/802 *Albertus-Universität zu Königsberg. Rectoratsprotocollum. Archivum Państwowe w Olsztynie, Kuratorium der Albertus Universität.*
- 1699/1 *Domänen Rent-Amt in Tilsit. Principia Regulativa. Bürger-Rolle von Jahr 1772 bis 1804. Archivum Państwowe w Olsztynie, Kuratorium der Albertus Universität.*

Spaudiniai:

- CRAMER JOHANN ANDREAS VON, *Neue geistliche Oden und Lieder*, Lübeck: Ben Christian Gottfried Donalitus, 1775.
- DONELAITIS KRISTIJONAS, *Raštai*, Vilnius: Vaga, 1977.
- GINEITIS LEONAS, „Įvadas“, in: KRISTIJONAS DONELAITIS, *Raštai*, Vilnius: Vaga, 1977, p. 5–33.
- GINEITIS LEONAS, *Kristijonas Donelaitis ir jo epocha*, Vilnius: Vaga, 1990.
- GIRDZIJAIŠKAS JUOZAS, „Kristijonas Gotlybas Milkus“, in: KRISTIJONAS GOTLYBAS MILKUS, *Pilkainis*, parengė Liucija Citavičiūtė ir Juozas Girdzijauskas, Vilnius: Vaga, 1990, p. 5–34.
- GOTTSCHED JOHANN CHRISTOPH, *Ausführliche Redekunst, Nach Anleitung der alten Griechen und Römer, wie auch der neuern Ausländer; Geistlichen und weltlichen Rednern zu gut, in zween Theilen verfasst und mit Exempeln erläutert*, Leipzig: Bey Bernhard Christoph Breitkopf, 1736.
- JOVAIŠAS ALBINAS, „Kristijonas Donelaitis“, in: EUGENIJA ULČINAITĖ, ALBINAS JOVAIŠAS, *Lietuvių literatūros istorija. XIII–XVIII amžiai*, 2003, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, p. 431–478.
- KABELKA JONAS, *Kristijono Donelaičio raštų leksika*, Vilnius: Mintis, 1964.
- MIELCKE CHRISTIAN GOTTLIEB, *Anfangs=Gründe einer Littauischen Sprach=Lehre...*, Königsberg: Hartung, 1800.
- MIELCKE CHRISTIAN GOTTLIEB, *Littauisch=deutsches und Deutsch-littauisches Wörter=Buch...*, Königsberg: Im Druck und Verlag der Hartungschen Hofbuchdruckerey, 1800.
- MIELCKE CHRISTIAN GOTTLIEB, *Sėnos ir naujos krikščioniškos Giesmės...*, Karaliaučuje: Knygdrukownej' Lebrekto Eringo, 1806.
- MIELCKE CHRISTIAN GOTTLIEB, „Vorrede“, in: *Mišknygos, kurrofa wiffos Ewanglijos per cžėlą Mėtą išguldytos...*, Karaliaučius: Heringo ir Haberlando spaustuvė, 1800, p. III–VI.
- MILKUS KRISTIJONAS GOTLYBAS, „Kuklus atsakymas“, in: KRISTIJONAS GOTLYBAS MILKUS, *Pilkainis*, p. 220–316.

- MILKUS KRISTIJONAS GOTLYBAS, „Pratarmė“, in: KRISTIJONAS GOTLYBAS MILKUS, *Pilkainis*, p. 120–123.
- MILKUS KRISTIJONAS GOTLYBAS, „Trumpas lietuvių poezijos vadovas“, in: KRISTIJONAS GOTLYBAS MILKUS, *Pilkainis*, p. 204–218.
- NESELMANN GEORG HEINRICH FERDINAND, „Vorrede“, in: NESELMANN GEORG HEINRICH FERDINAND, *Christian Donalitus Littauische Dichtungen*, Königsberg: Verlag von Hübner & Matz, 1869, p. III–XIV.
- OSTERMEJERIS GOTFRYDAS, „Pirmoji lietuviškų giesmynų istorija“, in: OSTERMEJERIS GOTFRYDAS, *Rinktiniai raštai*, parengė ir išvertė Liucija Citavičiūtė, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996, p. 298–444.
- PISANSKI GEORG CHRISTOPH, *Entwurf einer preußischen Literaturgeschichte in vier Büchern*, Königsberg: Hartung, 1886.
- PISANSKIS GEORGAS, [„Trumpasis Metų variantas“], in: *Iš vokiškųjų raštų apie Kristijoną Donelaitį*, parengė ir išvertė Leonas Gineitis, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2002, p. 11.
- RĖZA LIUDVIKAS, [„K. Donelaitis ir jo kūryba“], in: *Iš vokiškųjų raštų apie Kristijoną Donelaitį*, p. 16–27.
- SIDABRAITĖ ŽAVINTA, *Kristijonas Gotlybas Milkus. Gyvenimas ir literatūrinė veikla*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2006.
- SIDABRAITĖ ŽAVINTA, „Kristijono Gotlybo Milkaus rankraščiai Lietuvoje“, in: *Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 17, 2004, p. 316–335.
- ŠEFERIS VAIDAS, „Kristijono Donelaičio Metų kompozicijos problemos“, *Literatūra*, Nr. 54 (1), 2012, p. 39–55.
- Von dem durch die Gnade Gottes glücklich erlebten zweyten Jubiläy, von Fundation der Königl. Stadt Tilse...*, Königsberg: Christoph Kanter, 1753. <http://www.mab.lt/Donelaitis/kuryba.html>

Kristijonas Donelaitis and Christian Gottlieb Mielcke: A Creator and his Knight

Summary

Christian Gottlieb Mielcke was the first contributor to Lithuanian writing who not only understood and appreciated the talent of Kristijonas Donelaitis but also undertook the publishing of fragments of his creative work. Both works in which Mielcke published parts of Donelaitis' work appeared in Karaliaučius in 1800. These were the grammar *Anfangs=Gründe einer Littauischen Sprach=Lehre* and the bilingual dictionary *Littauisch=deutsches und Deutsch-littauisches Wörter=Buch*. In the chapter on poetics, which is a part of the grammar, Mielcke publishes eighteen lines from 'The Autumn's Riches' and 'The Cares of Winter' and introduces Donelaitis as a talented creator. In the dictionary, Donelaitis' narrative poem is widely used to illustrate the use of lexemes. One of the references to the source reveals that while still spreading in a manuscript form, Donelaitis' poem was already perceived as a whole and had one unofficial title, *The Seasons* (*Die Jahres = Zeiten*). Presumably it was his contact with Donelaitis' work that encouraged Mielcke to formulate, in the chapter on poetry, an innovative idea for those times that it was not possible but necessary to compose poetry in spoken Lithuanian, which was a noble language by nature. Mielcke attempted to follow Donelaitis' example in his own poetic work. The collection of sermons *Mißknygos* (*The Mass Books*), which Mielcke prepared and published in 1800, was another proof that Lithuanian writing was turning towards the spoken language. It was an abridged translation of the postilla by Johann Gottlob Heym, which also included two original sermons by Ephraim Friedrich Meissner. The authorship of these sermons was identified having first recognized the source of the translation of the postilla. The influence of Donelaitis' work can be discerned in Meissner's sermons. This shows that Donelaitis' work was known and was exploited by the contributors to the writing of Lithuania Minor as early as the end of the 18th century.